मनुः ।"ऋग्वेदाधिपतिर्जीवः" ज्यो० उक्तेः जीवस्य ऋग्वेदाधिपत्वं तेन तस्य वारे तद्वृद्धे च तत्तत्कर्म ऋग्वेदिभिः करणीयम् "शाखाधिपे बलिनि वीर्य्ययुतेऽथवाऽस्मिन्" । ज्यो० त० तद्ध्यानं तु "ऋग्वेदः पद्मपत्राक्षो गायत्राः सोमदैवतः । आत्रेयगोत्रः" इति विधा० पा० उक्तम् । ऋग्वेदोऽध्येयत्वेनास्यस्य इनि । ऋग्वेदिन् तत्पाठके ।

ऋघा स्त्री ऋ-घा० घन् किच्च । हिंसायाम् । "कविमस्य ऋघायन्" ऋ० १,१५२,२, "ऋघायान् हिंसकः" भा० । "महाव्रातस्तुवि कुर्मिर्ऋघायान्" ऋ०२,३०,३ ।

ऋच स्तुतौ तुदा० पर० सक० सेट् । ऋचति आर्चीत् । आनर्च । कर्मणि ऋच्यते आर्चि । "याभ्यां गायत्रमृच्यते" ऋ० ८,३८,१० "ब्रह्माण्यृच्छन्ते युवभ्याम्"७,७०,६,

ऋच् स्त्री ऋच्यते स्तूयतेऽनया ऋच-करणे क्विप् । वेदमन्त्र भेदे "यत्रार्थवशेन पादव्यवस्थितिः सा ऋक्"जै० । "ऋचो यजूंषि सामानि निगदामन्त्राः"कात्या० १,२,१, । "ऋगादयो निगदान्ता यत्वारोमन्त्राः । तत्रार्थवशेन छन्दवशेन वा यत्र पादव्यवस्था, सा ऋक् तत्र "समिधाग्निं दुवस्यत" इत्यादौ यत्र प्रत्यक्षेण समाप्तोऽर्थोऽवगम्यते तत्रार्थवशेन पादव्यवस्था यत्र च क्रियापदानुपादानात् "सुसंदृशं त्वा गोचिषे तं त्वा समिद्भिरङ्गिरः" इत्यादौ अपर्यवसितोऽर्थस्तत्र छन्दवशेन पादव्यवस्था भवति अतश्च यत्र नियताक्षराणि नियताश्च पादानियतानि यावसानानि सा ऋगित्युच्यते । अनियताक्षरपादावसानं यजुः यद्यपि प्रगीतं मन्त्रवाक्यं सामेत्यभियुक्तप्रयोगः तथापि तत्र विशेषणं गीतिः विशेष्याण्यृगक्षराणि नाऽऽहीनविशेषणा विशेष्ये बुद्धिरिति प्रथमं प्रतीयमानत्वात् गीतिरेव सामेत्युच्यते तथा च "कवतीषु रथन्तरं गायति" "यद्योन्यां तदुत्तरयोर्गायति" "ऋच्यध्यूढं साम गायति" प्रजापतेर्हृदयमनृच गायतीत्याद्युपपन्नं भवति अत ऋगक्षरातिरिक्तं बहीतिशब्दवाच्यं तत् सामशब्देनोच्यते । ननु यदि रथन्तरादिशब्दा गीतेरेव वाचकाः तदा "रथन्तरेण स्तुवीतेति" कथं स्तुतिसाधनत्वम् गुणगुणिसम्बन्धकीर्त्तनं हि स्तुतिः सा च गीतिरूपेण साम्ना न सम्भवति । उच्यते गीतेः स्वयंस्तुतिवाचकत्वाभावादगक्षरप्रकटनद्वारा स्तुतिसाधनत्व भवतीति नोक्तदोषः । निगदाः प्रैषाः परसम्बोधनार्थाः "प्रोक्षणीरासादय" "अग्नीदग्नीन्विहर" इत्येवमादयः । ननु निगदा अपि यजूंष्येव ततः किमर्थं पृथगुक्ताः । उच्यते "उपांशु यजुषा ऋग्भिर्निगदेनेति" धर्म्मभेदेन यजुःप्रभेदभावशङ्कया पृथग्वचनम् । वस्तुतस्तु निगदानां यजुष्ट्वमेव परसम्बोधनार्थत्वात्तु ऋग्भिर्निगदेनेति धर्म्मभेदः न च धर्म्मभेदाद्भेदः ऋक्सामयोरपि क्वचिदुपांशुप्रयोगविधानात् अतस्त्रैविध्यमेव मन्त्राणाम् । तथाचोक्तम् "अहेर्बुध्न्यमन्त्रं मे गोपाय यमृषयस्त्रैविदा विदुः" ऋचः सामानि यजूंषीति त्रीन्वेदान्विदन्तीति त्रिविदः त्रिविदां सम्बन्धिनोऽध्येतारस्त्रैविदाः ते च यं मन्त्रभागमृगादिरूपेण त्रिविधमाहुस्तं गोपायेति योजना । ऋग्यजःसामात्मको मन्त्रभेदोऽभिहितः तद्वान्तरभेदाकाङ्क्षायामृचां च साम्नां चाध्येतृप्रसिद्ध्यैव भेदे सिद्धे लक्षणं न क्रियते" कर्क; । "ऋचैव होत्रमकरोद्यजुषाध्वर्यवं साम्नोद्गीथम्" ऐत० "त्रिधा विहिता वाग्ऋचो यजूंषि सामानि" शत०ब्रा० ६,६,२,४ । "ऋचः सामानि जज्ञिरे पुरुषसू०।"तदेतदृचाभ्यनूक्तम्"छा०उ०। २विश उत्तरे निरु०। समासे तदन्तात् अच् । अर्द्धर्चः एकर्चम् द्व्यृचं बह्वृचम् इत्यादि । बहु० । अध्येतर्यर्थे अच् । अन्वृचः बह्वृचः इत्यादि अन्ये तु न अच् । अनृक् साम । प्राचुर्ये मयट् । ऋङ्मय तत्प्रचुरे त्रि० स्त्रियां ङीप् । "एतं यज्ञमृङ्मयं यजुर्मयम् साममयमाहुतिमयम्" शत०ब्रा० ४, २,४,५ । भावे क्विप् । २स्तुतौ ४पूजायाञ्च ।

ऋचस् त्रि० ऋच-बा०कसुन् । स्तोतरि । "गा अर्वतो मर्ऋचसे रिरीहि" ऋ० ६,२९,५ ।"ऋचसे स्तोत्रे" भा०

ऋचसे अव्य०ऋच-तुमर्थे कसेन् । स्तोतुमित्यर्थे । "प्र वां महानृचसे वामि" ऋ० ७,६१,६ ।

ऋचीक पु० ऋच-ईकक् ।१दिवःपुत्रे सविद्भेदे ।"दिवः पुत्रो बृहद्भानुश्चक्षुरात्मा विभावसुः । सविता स ऋचीकोऽर्कोभानुराशावहोरविः"भा०आ०१अ० । भृगुवंश्ये २जमदग्निपितरि ऋषिभेदे । "तस्मिंश्चियुक्ते विधिना योगक्षेमाय भार्गवे । अन्यस्तत्पादयास पुत्रं भृगुरनिन्दितम् । च्यवनं दीप्ततपसं धर्म्मात्मानं यशस्विनम् । यः सरोषाच्चतुर्होतॄन्मर्त्यान्नाहुषोऽत्याथ भारत ! । आरुषी तु मनोः कन्या तस्य पत्नी मनीषिणः । और्वस्तस्यां समभवदूरुं भित्त्वा महायशाः । महातेजाः महावीर्य्योबाल एव गुणैर्युतः । ऋचीकस्तस्य पुत्रस्तु जमदग्निस्ततोऽभवत्" भा० आ० ६६ अ० । तस्य चरितम् । भा०अनु०प०४अ० विस्तरेण वर्णितम् संक्षेपतस्तु हरिवंशे २८अ० यथा "गाधेः कन्या महाभागा नाम्ना सत्यवती शुभा । तां गाधिर्भृगुपुत्राय ऋचीकाय ददौ प्रभुः । तस्याः प्रीतोऽभव-